

Vägledning
för Sveriges medborgare

kriget kommer

Användbar humaniora

Textbedömning, argumentationsanalys
och källkritik i den svenska
försvarsforskningen och det
psykologiska försvaret

FREDRIK BERTILSSON

Med internet och digitala medier har försvars- och säkerhetsproblem kring propaganda, vilseledande information och konspirationsteorier intensifierats. Det ställs i dag stora krav på enskilda personers förmåga att hantera och agera på information från många olika digitala källor. Förmågan att tolka texter, bilder och symboler, som är en grundbult i humanistisk utbildning och forskning, har under de senaste decennierna blivit avgörande i ett informationslandskap som präglas av ovisshet och motstridiga uppgifter. Apropos kriget i Irak i början av 2000-talet påpekade exempelvis den dåvarande försvarsministern, Leni Björklund: "Man måste hela tiden ställa sig frågan – varifrån kommer den här informationen och varför kommer den just nu? Allt måste tolkas."¹

Det här kapitlet vägleds av ett intresse för hur humanistisk kunskap har gjorts användbar i det svenska försvaret i förhållande till informationsteknologiska landvinningar och nya former av så kallad informationspåverkan under slutet av 1900-talet. Informationspåverkan avser kort sagt användningen av (vilseledande) information i syfte att påverka den allmänna opinionen, demokratiska processer och det politiska beslutsfattandet.

I förhållande till statens kunskapsförsörjning under efterkrigstiden såväl utomlands som i Sverige har främst naturvetenskapernas, de tekniska experternas och de kvantitativt orienterade samhällsvetenskapernas dominerande ställning lyfts fram.² Under stora delar av efterkrigstiden hade humanister ett begränsat genomslag i svensk regeringspolitik och utvecklade i stället vad som har kallats för ett utifrånperspektiv på politiken.³ Forskningen har också blottlagt alltför arenor inom vilka humanister faktiskt har haft ett inflytande och hur det inflytandet har fungerat i Sverige och i andra länder.⁴ Det har bidragit till en uppvärdering av humanioras betydelse. Det har alltså skapats en bättre bild av hur humaniora har fungerat i olika skärningspunkter mellan samhälle, universitet och stat. Det har samtidigt lett till en bättre förståelse för hur kunskap och expertis i mer generell mening produceras, organiseras och används.

Med tanke på den undanskymda roll som humaniora har fått i historie-skrivningen om experterna och den vetenskapliga rådgivningen i den efterkrigstida staten är det angeläget att belysa processer och aktörer som har befordrat betydelsen av humaniora, undersöka vilken humanistisk kunskap det har handlat om och de betydelser som den kunskapen har tillskrivits. Mycket återstår fortfarande vad gäller synliggörandet av betydelsen av humanistisk kunskap i policynära forskningsmiljöer i den svenska staten och försvaret under efterkrigstiden.

Forskningen om olika vetenskapliga discipliners inflytande påpekar vanligen att STEM-relaterade studier – det vill säga med koppling till *science, technology, engineering* och *mathematics* – är bättre lämpade för direkta tillämpningar, medan humanioras genomslag ofta är långsammare, mer oförutsägbart och mindre uppenbart. För att åskådliggöra effekterna av humanistisk kunskap fordras därför andra analytiska angreppssätt.⁵ Humanistisk kunskap kan ha stor inverkan på hur politiska problem och insatser formuleras, motiveras och genomförs. Snarare än instrumentella tillämpningar betraktas denna form av inflytande vanligen som ett slags diskreta möten mellan kunskap och politik.⁶ Genom att studera Försvarets forskningsanstalt (FOA) går det att undersöka humanistisk kunskap som tillskrevs direkta uppgifter i förhållande till svensk försvarspolicy. Detta ger insikter om vilken betydelse som humanistisk kunskap har haft i det svenska totalförsvaret och de faktorer och aktörer som har befordrat den

betydelsen. FOA var en betydande aktör i det svenska totalförsvaret som förgrenade sig i hela det svenska samhället under efterkrigstiden. År 2001 omvandlades FOA till nuvarande Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).

Den svenska regeringens försvarspolitiska ambitioner om alliansfrihet och neutralitet fordrade en ambitiös forskningsagenda. Under efterkrigstiden betraktades försvarsforskningen som en del av den svenska säkerhetspolitiken och den var därför prioriterad. Historisk forskning har gett viktiga resultat vad gäller den tekniska kunskapsutvecklingen och de naturvetenskapliga framstegen vid FOA. FOA:s kontaktytor med politiken och militärindustrin har också blottlagts.⁷ Den samhällsvetenskapliga och humanistiska kunskapsutvecklingen vid FOA har väckt ett *växande forskningsintresse*.⁸ Historisk forskning har också blottlagt de kunskapsideal och den vetenskapliga rådgivning som växte fram inom det psykologiska försvaret där humanistisk och samhällsvetenskaplig kunskap fick betydelse.⁹

Målet med det här kapitlet är att bidra till en bättre förståelse av den betydelse som humanistisk kunskap har haft i det svenska försvaret och därmed den svenska staten under slutet av 1900-talet. Jag studerar kunskap som vanligen knyts till utbildningen och forskningen inom humaniora och humanistiska fakulteter vid universitet och högskolor. Det handlar särskilt om filosofisk kunskap om bedömningen eller värderingen av argument och utsagor i text samt källkritik. Källkritiken utvecklades ursprungligen av historiker under 1800-talet och har som vetenskaplig metod haft ett stort inflytande på historievetenskapen i de nordiska länderna, kanske särskilt i Sverige.¹⁰

Syftet med kapitlet är att undersöka betydelsen av textbedömning, argumentationsanalys och källkritik vid FOA från början av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Jag ska visa hur ett behov av humanistisk kunskap växte fram i förhållande till de försvarspolitiska frågor kring propaganda och informationspåverkan som genomsyrade kalla kriget och som förtydligades i samband med utbredningen av digitala medier och internet under 1980- och 1990-talen. En viktig del av analysen går ut på att synliggöra betydelsen av specifik humanistisk kunskap och placera in den i ett bredare försvarsarbete genom att relatera den till FOA:s uppgifter och samarbeten med andra aktörer i det svenska försvaret. Genom att belysa samverkan

mellan olika försvarsdelar skapas en bättre bild av de sammanhang där humanistisk kunskap fick betydelse. Jag går inte på djupet med relationerna mellan särskilda aktörer, utan beskriver i mer övergripande termer de relationer som fanns.

I kapitlet ger jag nya exempel på hur kunskaper som har hämtats från de traditionella humanistiska ämnena filosofi och historia har varit verk samma i samarbeten mellan FOA och aktörer i det svenska psykologiska försvaret. Mina empiriska exempel är främst hämtade från FOA-rapporter. Rapporterna visar vilka försvarsproblem samt vilket behov av ny kunskap och utbildning som identifierades av aktörer i det svenska försvaret. Dessutom belyses de kontakter som fanns mellan FOA och Sveriges psykologiska försvar, universitet och högskolor. Allt empiriskt material är offentligt tillgängligt.

Kapitlet bygger på teoribildning och forskning kring hur särskilda företeelser, befolkningar och territorier görs till ett objekt för politiska insatser. Inom denna forskningsverksamhet poängteras att vetenskap och forskning är nära förbundna med förmågan att utöva politisk styrning eller makt. Därför blottläggs hur vetenskap eller annan expertkunskap legitimerar särskilda former av politisk styrning.¹¹ Analysen behandlar de aktörer, processer och institutioner som är aktiva när vetande produceras och tillämpas samt de nya subjekt- och aktörskategorier som skapas i det politiska arbetet.¹² Jag fäster särskild vikt vid grundsatsen att vissa politiska insatser legitimeras medan andra alternativ osynliggörs eller framstår som verkningslösa beroende på vilka problem som sätts i centrum. Problemformuleringarna betraktas som centrala aspekter av politiska insatser. Utifrån detta perspektiv understryks det inflytande som experter får genom att påverka uppfattningarna om vad som är problematiskt och vilka åtgärder som bör genomföras.¹³ Jag fokuserar på problembeskrivningar som har gett upphov till vad jag kallar ett humanistiskt kunskapsbehov.

För det första visar jag hur ett humanistiskt kunskapsbehov tog form på FOA i förhållande till digitala medier och internet. För det andra belyser jag aktörer som har fört fram betydelsen av humanistisk kunskap i den svenska försvarsforskningen. I den tredje delen sätter jag humanistisk kunskap i förhållande till det psykologiska försvaret i Sverige. Jag lyfter fram att humanistisk kunskap lägger en grund för politiska insatser i form av

exempelvis nya utbildnings- och informationskampanjer om hur befolkningen bör agera när det sprids motstridiga uppgifter och det i allmänhet råder stor ovisshet om kritiska skeenden. I kapitlets avslutning summeras resultaten.

Ett humanistiskt kunskapsbehov

Under kalla kriget satsades stora resurser på den militära och försvarstekniska utvecklingen. Såväl i USA och Sovjet som i mindre nationer var forskningsverksamheten omfattande. FOA bildades år 1945 när olika forskningsenheter som tillkommit under 1930- och 1940-talen slogs samman. På ett formellt plan betraktades försvarsforskningen som ett medel som skulle genomsyra alla delar av försvars- och säkerhetspolitiken.¹⁴ Försvarsforskningen skulle tillhandahålla fakta och prognoser samt en vetenskaplig metodik för att göra prioriteringar och långsiktig planläggning. En grundläggande aspekt var att bidra till utvecklingen av det svenska totalförsvaret. Den svenska försvarsforskningen var väl förankrad internationellt. Bland annat fanns det upparbetade relationer mellan FOA och RAND Corporation i USA.¹⁵ I Danmark fanns Forsvarets forskningstjäneste (FOFT) och i Norge hade Forsvarets forskningsinstitut (FFI) ett betydande inflytande på försvarsplaneringen under delar av efterkrigstiden.¹⁶

Vid FOA genomfördes både grundforskning och tillämpade studier. Den vetenskapliga verksamheten präglades länge av teknik och naturvetenskap. Forskning bedrevs bland annat inom områdena för kemi, fysik, vapenteknologi, flygteknik, skeppsbyggnadsteknik, teleteknologi, radar, elektronik, atomfysik och skydd mot konventionella vapen, atomvapen samt biologiska och kemiska vapen. Samhällsvetenskap i form av omvärldsanalys, framtidsstudier, planeringsmetodologi och operationsanalys blev allt viktigare under 1960-talet. FOA var samtidigt en del av den svenska sektorsforskningen och de stora forsknings- och utvecklingsprogram som etablerades där vetenskaplig expertis och vetenskapliga modeller tillämpades i syfte att bygga upp vad som sågs som en rationell planering och beslutsfattande i den offentliga sektorn. Bland annat utvecklades vid FOA metoder för långsiktspanering.¹⁷

I takt med det svenska totalförsvarets utbredning växte intresset för frågor om människans och samhällets relation till försvaret. Utifrån de förslag som lämnades av försvarsforskningsutredningen i slutet av 1960-talet inrättades i mitten av 1970-talet Avdelningen för humanvetenskap (FOA 5) vid FOA.¹⁸ Den humanvetenskapliga forskningen spände över ett vitt område. Den innefattade bland annat olika specialområden inom medicin och studier om de påfrestningar som soldater skulle möta i krig, militärers prestationer, förhållandet mellan människa och maskin samt beslutsfattande i extrema situationer.¹⁹ Verksamheten omfattade vad som vid högskolor och universitet vanligen kallas naturvetenskap, samhällsvetenskap och humaniora. Dock sorterades forskningen enligt andra kategorier. Det fanns ingen särskild avdelning för humaniora.

Forskningen vid Avdelning för humanvetenskap byggde bland annat på etnologi och historia.²⁰ Historiska kunskaper om tidigare motståndformer användes i utredningarna om vilken roll det civila motståndet skulle spela i det svenska totalförsvaret.²¹ Bättre kunskaper om vad som kallades särskilda livsformer eller kulturer i det svenska samhället ansågs ha stor betydelse för planeringen inom området för risk- och krishantering och den så kallade välfärdsplaneringen.²² I kunskapssökandet vägdes också erfarenheter in från praktiker och planerare i det svenska civila försvaret. FOA omorganiserades och skar ned i verksamheten under 1990-talet. Betydande delar av den humanvetenskapliga verksamheten flyttade då till nuvarande Försvarshögskolan och Karlstads universitet.

Försvarsforskningen utvecklades i förhållande till den hotbildsanalys som styrde det svenska försvaret. Sveriges säkerhets- och försvarspolitik var länge orienterad mot hotet om ett krig eller en invasion av främmande makt. Propaganda betraktades under hela efterkrigstiden som ett grundläggande hot. Det var det psykologiska försvarets uppgift att hantera de försvars- och säkerhetsproblem som kopplades till propaganda och informationspåverkan. Offentliga rapporter och utredningar pekar på att propaganda, vilseledning och psykologisk krigföring fick tydligare prioritet vid FOA i samband med internets framväxt och etableringen av digital informations- och kommunikationsteknologi.²³ Gulfkriget i början av 1990-talet medförde enligt både FOA och Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) nya sätt att använda information i samband med krig.²⁴ Bered-

skapsnämnden för psykologiskt försvar etablerades 1954 och var den myndighet som var ansvarig för organisationen av det svenska psykologiska försvaret. SPF inrättades 1985 och tog då över det ansvaret.

I de rapporter som FOA producerade underströks problemet med att antagonistiska aktörer lättare kunde komma i direktkontakt med den svenska befolkningen via internet. Detta gav upphov till nya möjligheter att påverka den allmänna opinionen. Tidigare hade information som cirkulerade bland befolkningen i större utsträckning distribuerats och därmed även granskats av etablerade medier. Befolkningens förmåga att tolka och värdera informationskällor kopplades sålunda till bredare försvarspolitiska frågor. Vid FOA bedrevs i början av 1990-talet ett forskningsprojekt som skulle öka kunskapen om bland annat informationskrigföring och vilseledning. Där underströks betydelsen av källkritik och textkritik.²⁵

Det jag kallar framväxten av ett humanistiskt kunskapsbehov skedde mot bakgrund av att digitala medier och internet möjliggjorde nya former av propaganda- och påverkansverksamhet. Utifrån det perspektiv jag använder är problemformuleringen i det politiska arbetet grundläggande eftersom den villkorar vilka insatser som utformas och genomförs för att lösa de svårigheter som har identifierats. I den problembeskrivning som vägledde försvarsforskningen om informationspåverkan poängterades problemets tekniska grund. Dock var det inte uteslutande tekniska lösningar som efterfrågades. I stället inriktade man sig på befolkningens förmåga att tolka och värdera information. Tidigare hade FOA ägnat sig åt försvarsproblem som formulerats i medicinska eller naturvetenskapliga termer när det gällde människan. Nu formulerades i stället ett problem som aktualiserade humanistisk kunskap. Att uppmärksamma det humanistiskt orienterade kunskapssökande som skedde vid FOA bidrar till en bättre bild av den svenska försvarsforskningen. Samtidigt placeras humaniora in i ett statligt arbete med att förverkliga Sveriges försvarspolitik.

Humanistiska kunskapsaktörer i den svenska försvarsforskningen

Som redan nämnts har vetenskap och annan expertis haft en stor betydelse för utvecklingen av den svenska staten under efterkrigstiden. Jag intresserar mig främst för den kunskap som ligger till grund för politiska beslut, samt det indirekta inflytande som experter därigenom kan utöva.²⁶ Det handlar alltså inte om det slags inflytande som tilldelas de experter som exempelvis deltar i praktiskt beslutsfattande eller lagstiftning. Av särskild vikt i den här undersökningen är den process där humanistisk kunskap har gjorts tillgänglig och användbar för de aktörer i det svenska försvaret som har skapat och genomfört försvarsstrategier.

I det följande ger jag exempel på den funktion som särskilda forskare, knutna till FOA, har haft för att lyfta fram betydelsen av humanistisk kunskap i den svenska försvarsforskningen och det svenska försvaret. En person vid FOA kommer särskilt att uppmärksammas: Hans Furustig, som var forskare på Avdelningen för humanvetenskap. Furustig disputerade i industriell ergonomi 1983 på en avhandling om ergonomins roll vid teknisk systemutveckling.²⁷ Han undersökte ergonomins inverkan på den tekniska utvecklingen och byggandet av bemannade system. Han synliggjorde ergonomins roll för både enskilda operatörers arbetsförhållanden och systemens effekter. Vid FOA forskade han om interaktionen mellan människa, maskin och system. Furustig ägnade sig också åt frågor om informationspåverkan som gick utanför vad forskningen inom industriell ergonomi vanligen förknippas med.

I början av 1980-talet deltog Furustig i ett samarbete mellan FOA och Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar som handlade om att skapa bättre kunskap om propaganda och vilseledande information. Samarbetet mellan FOA och Beredskapsnämnden gällde även hur information till svenska befolkningen borde utformas i händelse av kris eller krig. De rapporter som FOA producerade i detta sammanhang handlade om sådant som vikten av en fri och öppen debatt, text- och argumentationsanalys samt etiska problem i förhållande till den informationsteknologiska utvecklingen.²⁸ Uppgiften att sammanställa kunskap betonades. Bland annat producerade Furustig år 1984 en rapport som presenterade

ett antal principer för textbedömning.²⁹ Rapporten vilade på ett samarbete med Bertil Rolf, som vid den tiden var docent i filosofi vid Lunds universitet.

Rolf disputerade i teoretisk filosofi vid Lunds universitet på en avhandling om logisk formalisering av det vaga vardagsspråket.³⁰ Han har bland annat publicerat sig inom områdena argumentationsanalys och kunskapskritik samt analyserat tidningsdebatter om fred. Han har också undersökt militära kompetenser och balansen mellan tradition och förnyelse inom militären.³¹ Rolf blev sedermera professor vid Högskolan i Karlskrona/Ronneby, nuvarande Blekinge tekniska högskola. Genom att engagera Rolf fick alltså FOA in humanistisk expertis och en direkt koppling till akademisk humaniora.

Rolf författade flera rapporter som låg till grund för kunskapssammanställningen som Furustig gjorde.³² Furustig och Rolf skrev tillsammans en rapport för Beredskapsnämnden om principer för textbedömning.³³ Rapporterna ger exempel på hur humanistisk kunskap togs upp och gjordes användbar av den svenska försvarsforskningen. De visar samtidigt på det samarbete som fanns mellan FOA, akademisk humanistisk forskning och det psykologiska försvaret. Att aktörer inom det psykologiska försvaret var aktuella i det här sammanhanget var naturligt med tanke på deras uppgift att försvara landet och dess befolkning mot de skadliga effekterna av propaganda.

Rapporterna förankrades på ett bredare fält av akademisk humaniora. Flera namnkunniga filosofer och välkända böcker återfinns i rapporternas referenser och litteraturlistor, bland annat Jan Anderssons och Mats Furbergs *Språk och påverkan* som publicerades år 1966 och sedan dess har utkommit i många upplagor. Boken beskrevs i en FOA-rapport som en ”populärvetenskaplig framställning i argumentationsanalys som försöker reda ut varför språket fungerar som det gör, det vill säga hur språket fungerar som påverkningsmedel och varför”.³⁴ Boken byggde bland annat på lingvistisk filosofi. Furberg blev för övrigt sedermera professor i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet där han bland annat forskade om språk, tolkning och förståelse. Bland övriga referenser i FOA-rapporterna finns Bertil Rolf själv, Rolf Hedquist, sedermera professor i nordiska språk vid Umeå universitet, och Gunnar Fredriksson, fil. lic. i teoretisk filosofi och

senare journalist samt chefredaktör. Även den norske filosofen Arne Næss välkända *Empirisk semantik* togs upp.

Den filosofiska orienteringen var sålunda tydlig i den kunskapssammansättning som Furustig gjorde år 1984. Kunskapen byggde på några antaganden om hur information fungerar för att tjäna särskilda syften. Särskilt värd att notera är uppfattningen om "att aktörernas ökade kunskap om regler och normer för kommunikation, argumentation, källkritik och tolkning leder till färre inslag av missvisande, förledande och lögnaktig natur [...] Det är därför viktigt för den enskilda individen att kunna bedöma och värdera information".³⁵ Syftet med kunskapssammansättningen var närmare bestämt att "ge praktiska anvisningar för att öka mottagarens allmänna kompetens som *informationsbedömare*".³⁶ Det handlade alltså om att identifiera lögner och tvivelaktiga argumentationstekniker. I detta ingick att informationsmottagaren borde skapa sig en bild av de sammanhang som utsagorna hade formulerats i. Det resonemanget ses i den här undersökningen som en problemformulering som förtydligar betydelsen av humanistisk kunskap. För att tala med Carol Bacchi förutsätter alla förslag på politiska aktiviteter eller policy en föreställning om att något bör åtgärdas.³⁷ I det här exemplet handlar det om antagandet att befolkningens förmåga att kritiskt granska och bedöma information borde förbättras. Den målsättningen förhöll sig i sin tur till en bredare uppgift i förhållande till det demokratiska styrelseskicket.

En fundamental målsättning för det svenska försvaret var och är att värna den svenska demokratin. Furustig och Rolf betonade den uppgiften i sitt arbete, som alltså aktualiserade betydelsen av humanistisk kunskap. I en FOA-rapport från 1982 noterade Furustig vikten av att den offentliga debatten inkluderade ett samtal om det svenska totalförsvaret. Han påpekade att det offentliga samtalet var grundläggande i det demokratiska samhället och påpekade vidare:

Debatt står för meningsutbyte mellan olika åsiktsriktningar. Försvarsdebatt har här en vid innebörd och avser ett meningsutbyte där säkerhetspolitik, fredspolitik, militärt och ekonomiskt samt civilt och psykologiskt försvar kan behandlas. I sådana viktiga debattsammanhang bör man inte bortse från risken för systematisk desinformation. Debattörer kan medvetet utnyttja "ordets och känslans makt över tanken". Det är

därför väsentligt att ha kompetens att känna igen tvivelaktiga debattkonster.³⁸

Det var med hjälp av kunskap från argumentationsanalys, textbedömning och källkritik som de så kallade tvivelaktiga debattkonsterna skulle blottläggas. Sålunda underströks vikten av humanistisk kunskap i det arbete som gjordes inom det svenska försvaret för att skydda den öppna, demokratiska debatten. Kunskap som hade utvecklats inom humanistiska ämnen vid universitet och högskolor fick en konkret tillämpning genom den svenska försvarsforskningen. Även bredare ambitioner som vanligen kopplas till akademisk humaniora kom till uttryck. Just försvaret av demokratin beskrivs ofta som en av de mest grundläggande uppgifterna för humaniora i stort.³⁹

Furustig och Rolf ska ses som exempel på vad som i den kunskapshistoriska forskningen kallas för kunskapsaktörer och den roll de aktörerna spelar för att befordra betydelsen av olika kunskaper.⁴⁰ Begreppet kunskapsaktör hjälper till att lyfta fram personer som har främjat humanioras betydelse, oavsett om de själva har sett sig som humanister eller inte. Det är inte heller avgörande om de har haft för avsikt att skapa ny kunskap. Det handlar alltså om aktörer både inom och utanför de humanistiska fakulteterna vid universitet och högskolor. Furustig och Rolf var humanistiska kunskapsaktörer i den meningen att de utvecklade och använde akademisk humaniora för den svenska försvarsforskningen. Kunskapen presenterades i ett format som var avsett för aktörer i policyskapande försvarsverksamheter. Jag betraktar det som en process där humanistisk kunskap gjordes användbar i arbetet med att utforma och genomföra interventioner för att förbättra Sveriges försvar och nå försvarspolitiska mål. Genom Rolf och Furustig samt på grund av FOA:s position och uppgifter kom humaniora in i den vetenskapliga rådgivningen i det svenska totalförsvaret.

Humaniora mellan krig och fred

Det kan förefalla som om försvaret står långt ifrån den ambition som vanligen vägleder humanistisk utbildning och forskning vad gäller att utveckla kritiska perspektiv på regering och maktutövning. Samtidigt finns det en

lång historia av samröre mellan humaniora och militären. Exempelvis har frågan om det avtryck som historiska kunskaper har lämnat i försvarssammanhang väckt stort forskningsintresse både nationellt och internationellt.⁴¹ Militär strategi bygger i någon mening alltid på historia i form av erfarenheter från tidigare skeenden, vilka vägleder antaganden om en i stora stycken okänd framtid. Det innebär inte nödvändigtvis att historievetenskapens inflytande är signifikant. Det innebär givetvis inte heller att historiker och andra humanister alltid är nöjda med hur deras kunskaper används. Även språkforskare har varit en del av försvarsarbetet i Sverige och utomlands. I Sverige har det funnits humanister i de operativa delarna av totalförsvaret. Utöver de exempel som jag ger i det här kapitlet har myndigheter i det psykologiska försvaret anlitat retoriker och språkvetare.⁴²

Antropologer har också involverats i militära sammanhang under efterkrigstiden, inte minst i USA.⁴³ Antropologi och kulturvetenskap har tillämpats av den amerikanska militären, bland annat för att formulera informationskampanjer och i syfte att få kunskap om befolkningar för att underlätta militära operationer i länder där USA har fört krig.⁴⁴ Det finns tydliga skillnader mellan den amerikanska militären och det svenska totalförsvaret. Sverige hade under efterkrigstiden ett psykologiskt försvar som primärt inte var inriktat mot potentiella fiender utan mot den svenska civilbefolkningen. Det psykologiska försvaret skulle förbättra befolkningens och landets skydd mot propaganda samt upprätthålla och öka befolkningens försvarsvilja. Uppgifterna inkluderade att i krig och kris säkerställa förmedlingen av information mellan stat, medier och medborgare.⁴⁵

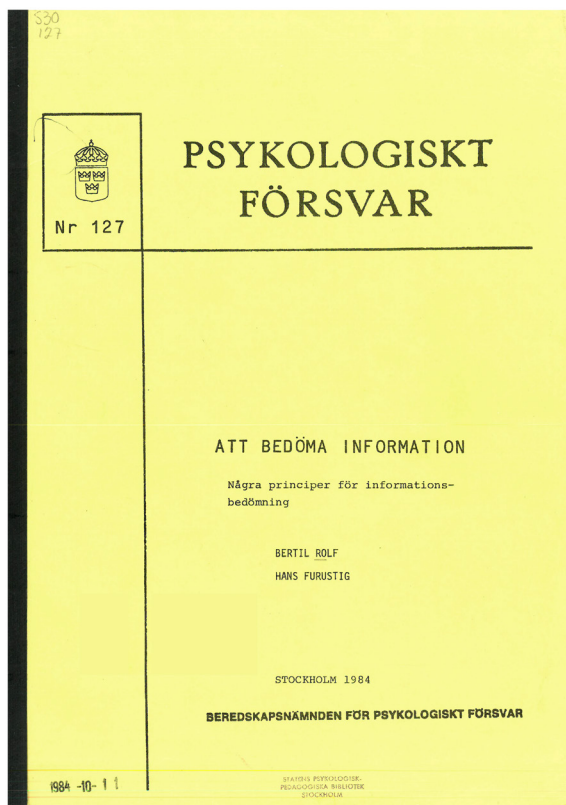
Den rådgivning som Furustig och Rolf formulerade gällde såväl hur information borde analyseras och tolkas som hur den borde utformas för att tjäna sina syften. Det svenska psykologiska försvarets ansvar för informationen till medborgarna vid ett krigsutbrott och i andra slags kriser blev större i slutet av 1900-talet. Det var följaktligen viktigt att informationen var utformad på ett lämpligt sätt. Furustig och Rolf skrev en rapport som presenterade verktyg för att hjälpa till med detta. Det gällde alltså att utvärdera myndighetsinformationens utformning. Med myndighetsinformation ville man åstadkomma eftersträvarnsvärda resultat och beteenden hos befolkningen i linje med uppfattningen att det gick att "motivera genom att informera".⁴⁶

Internet gav under 1990-talet upphov till nya problem vad gällde vilka informationskällor som gick att lita på och hur källornas tillförlitlighet skulle bedömas. För SPF var frågan om källkritik grundläggande och nya utredningar genomfördes om hur källkritiska metoder skulle kunna tillämpas i förhållande till de nya svårigheter som uppstod.⁴⁷ Källkritikens historietenskapliga ursprung noterades av såväl SPF som FOA. Idealt sett borde enligt Furustig källkritik och textgranskning tillämpas av både allmänheten och de statliga myndigheter som ansvarade för att organisera den offentliga informationsverksamheten.⁴⁸

De rapporter som Furustig och Rolf producerade distribuerades till centrala aktörer i det svenska försvaret, bland annat Överbefälhavaren, Högkvarteret, Tolkskolan, Säpo, Försvarets materielverk och Beredskapsnämnden/SPF. De spreds även till akademiska miljöer, bland annat dåvarande Militärhögskolan och universiteten i Lund, Göteborg och Stockholm. I somliga fall förekommer resonemang i rapporterna om vilka mottagare de vände sig till och varför. Rapporterna hade en bred målgrupp. I en rapport från mitten av 1990-talet om informationsvärdering, textkritik och källkritik hette det exempelvis: "[Rapporten] vänder sig till forskare och övriga yrkesutövare, vars uppgift det är att bedöma information (exempelvis militär, polis, journalister och analytiker). Därutöver torde de flesta av oss ha nytta av en medvetet kritisk attityd även i vardagssammanhang, med hänsyn till det utökade behovet av information".⁴⁹ Vid mitten av 1990-talet uppmärksammades att informationspåverkan riktades mot svenska företag.⁵⁰ Därför distribuerades resultaten av FOA:s arbete även till svenska företagare och näringslivet.

Samarbetet mellan FOA och aktörer i det psykologiska försvaret är ett exempel på hur kunskap som utvecklades vid FOA blev en del av den vetenskapliga rådgivningen för försvarspolicy. Samarbetena mellan forskare och olika aktörer i försvaret var inte alltid friktionsfria. Furustig påpekade de skilda intressen som kunde uppstå mellan å ena sidan forskare som försökte förstå mekanismer vid vilseledningsoperationer och å andra sidan försvarsaktörer som primärt intresserade sig för vilka metoder för vilseledning som användes, vilka effekter de fick och hur de skulle kunna upptäckas och motverkas.⁵¹

Den humanistiska kunskapen spreds genom FOA:s institutionella nät-

● **METODER FÖR ATT ANALYSERA OCH BEDÖMA TEXT** som utvecklades inom humanistiska ämnesområden användes inom det svenska psykologiska försvaret.

verk och samarbeten. Genom det psykologiska försvaret fick den en plats i ett försvarsarbete som handlade om att förbättra landets skydd mot propaganda och den svenska befolkningens förmåga att kritiskt granska argument och påståenden i medierna och de politiska debatterna. De FOA-rapporter som lyfte fram betydelsen av humanistisk kunskap var en del i en försvarsverksamhet som genomsyrade den svenska statens sätt att fungera under efterkrigstiden. Statens informationsverksamhet ingick i ett regeringsarbete som gällde att utbilda befolkningen om de hot som fanns och försöka orkestrera dess agerande i kris eller krig. Under hela efterkrigstiden gjorde svenska myndigheter omfattande satsningar på informations- och utbildningskampanjer som syftade till att skydda den svenska demo-

● **DEN KÄNDA ILLUSTRATIONEN** där betraktaren kan se både en äldre och en yngre kvinna användes av FOA i rapporter om informationspåverkan och vilseledande information.

kratin från vad som uppfattades som totalitära tendenser. Till följd av erfarenheterna av andra världskriget utvecklades insatser för att dana vad som kallades för demokratiskt sinnade medborgare.⁵² Uppgiften att öka befolkningens förmåga att identifiera propaganda och vilseledningsförsök i den offentliga debatten ses i den här undersökningen som ett led i det bredare arbete som försvarsaktörer och politiker genomförde för att värna den svenska demokratin.

Det psykologiska försvarets uppgifter formulerades i relation till informationspåverkans eller den psykologiska krigföringens potentiella omfattning. Propagandaverksamheter och psykologisk krigföring genomsyrade kalla kriget. Psykologisk krigföring kan i princip utkämpas i alla medier

och inom konst och litteratur på i stort sett alla nivåer av samhället, såväl lokalt som globalt. Humanistisk kunskap fick genom FOA och det psykologiska försvaret en aktiv roll i förhållande till denna försvarspolitiska situation.

Den säkerhetspolitiska analysen förändrades radikalt efter kalla krigets slut. Samtidigt som nya problem identifierades fanns tidigare svårigheter kvar. Kunskap kring källkritik har sedan 1990-talet tagits upp av svenska myndigheter i det psykologiska försvaret och har blivit vad jag i ett annat sammanhang har kallat för en regeringsteknologi.⁵³ Enskilda individers eget ansvar för att bedöma trovärdigheten hos olika och ofta okända källor har förtydligats. Diskussionerna kring källkritik samlar en stor mängd aktörer. En situation har i dag uppstått där källkritik har blivit ett slags tveeggat svärd. Begreppet källkritik används exempelvis som ett retoriskt instrument för att kritisera motståndare och rentav som ett verktyg för att ifrågasätta de myndigheter och statliga aktörer som själva understryker betydelsen av att befolkningen är källkritisk.⁵⁴

En viktig aspekt av politiskt arbete handlar om att få människor att förändra sina beteenden, skaffa sig särskilda kunskaper eller anamma särskilda uppfattningar som ligger i linje med politiska mål. Den kunskap om befolkningens förmåga att tolka och agera på information som utvecklades i den svenska försvarsforskningen var både teoretiskt och praktiskt orienterad. Den låg till grund för teoretiska reflexioner inom försvaret och var samtidigt en del i ett försök att etablera ett slags uppförandekod som föreskrev hur den svenska befolkningen borde agera i förhållande till de nya säkerhetshot som försvarsexperter identifierade. Sett ur det perspektivet utgjorde humanistisk kunskap en del av ett politiskt arbete med att skapa mänskliga beteenden som ansågs nödvändiga för att bygga upp landets försvar i förhållande till de problem med propaganda, påverkanskampanjer och vilseledande information som i försvarssammanhang kopplades till digitala medier och internet.

Avslutning

I det här kapitlet har jag synliggjort en process där humanistisk kunskap blev en del av det svenska försvaret under 1900-talets sista decennier. Jag

har undersökt betydelsen av textbedömning, argumentationsanalys och källkritik vid FOA. Kapitlet bidrar till den historiska forskningsuppgiften att blottlägga betydelsen av humanistisk kunskap i de komplex av kunskap och makt som var aktiva i den svenska staten under efterkrigstiden. Jag har identifierat tre faktorer genom vilka humanistisk kunskap gjordes användbar. För det första etablerades en problemformulering som gjorde det möjligt att formulera insatser på basis av humanistisk kunskap. Det jag har kallat för ett humanistiskt kunskapsbehov växte fram i förhållande till den försvarspolitiska diskussionen kring propaganda, informationspåverkan, digitala medier och internet. En problemformulering etablerades i försvaret där befolkningens förmåga att hämta in, tolka och agera på information underströks.

För det andra har jag lyft fram aktörer som befordrade betydelsen av humanistisk kunskap i den svenska försvarsforskningen. Jag har identifierat vad jag med hjälp av begrepp från kunskapshistorisk forskning har kallat humanistiska kunskapsaktörer som var verksamma vid eller knutna till FOA. Dessa aktörer producerade, hämtade in och använde humanistisk kunskap från universitet och högskolor. Kunskapen formulerades i ett format som var anpassat för myndigheter inom det svenska försvaret som skapade och genomförde försvarspolicy.

För det tredje har den humanistiska kunskapen satts i relation till FOA:s institutionella målsättningar och det försvarsarbete som FOA gjorde. Humanistisk kunskap som utvecklades vid högskolor och universitet både i Sverige och utomlands kopplades till FOA:s institutionella syften och tog del i att nå svenska försvarspolitiska målsättningar. Kunskapen spreds i FOA:s institutionella kontaktnät. Genom det samarbete som fanns mellan FOA och det svenska psykologiska försvaret kom den kunskapen in i sammanhang där interventioner skapades för att skydda Sveriges demokrati och förbättra landets försvar mot propaganda och informationspåverkan.

Humanistisk kunskap har i kapitlet relaterats till ett politiskt arbete med att befrämja eller skapa särskilda beteenden hos den svenska befolkningen. Det arbetet byggde på en uppfattning om att landets demokrati skulle upprätthållas av en befolkning av kritiskt sinnade individer som skulle utrustas med rätta förmågor att kunna granska politiska debatter och argument samt identifiera propaganda och vilseledningsförsök. Några

av de uppgifter som vanligen betonas i diskussionen om akademisk humaniora underströks även i det försvarspolitiska sammanhanget vad gällde att värna demokratin och den kritiska, offentliga debatten.

Jag visar här hur humanistisk kunskap utvecklades i den svenska statsapparaten i slutet av 1900-talet, då akademisk humaniora gjordes användbar för att bistå det svenska försvaret i ett försvarspolitiskt landskap som genomsyrades av osäkerhet och nya former av att påverka den allmänna opinionen och det politiska beslutsfattandet. Samtidigt bidrar kapitlet till kunskaperna om FOA:s verksamhet och utveckling. Jag visar hur humanistisk kunskap utvecklades genom teorier och metoder samt operationaliserades på andra sätt, i domäner utanför universiteten och högskolorna, vilka inte uttryckligen benämndes som humanistiska. Det bidrar till en uppvärdering av humanioras inflytande i den svenska staten under efterkrigstiden. När humanioras betydelse i försvarspolitiken lyfts fram aktualiseras samtidigt nya frågor om humanioras historia, inflytande och uppgifter. Det blir också relevant att fortsätta undersöka vilket utrymme det har funnits och bör finnas för att nå den för många humanioraområden centrala ambitionen att bibehålla en kritisk distans till den politiska makten.

Noter

Detta kapitel är en del av ett forskningsprojekt som belyser utvecklingen och användningen av humanistisk kunskap i den svenska försvarsforskningen under den senare delen av 1900-talet. Projektet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.

1. Leni Björklund, "Försvarsministerns förord", i Eino Tubin (red.), *Förfäras ej: 50 år med det psykologiska försvaret* (Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, 2003), s. 4.

2. För det svenska sammanhanget se Per Lundin, *Bilsamhället: Ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige* (Stockholm: Stockholmia, 2014); Katarina Nordström, *Trängsel i välfärdsstaten: Expertis, politik och rumslig planering i 1960- och 1970-talets Sverige* (Uppsala: Uppsala universitet, 2018); Pär Wikman, *Kulturgeografin tar plats i välfärdsstaten: Vetenskapliga modeller och politiska reformer under efterkrigstidens första decennier* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2019).

3. Anders Ekström & Sverker Sörlin, *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm: Norstedt, 2015); Svante Nordin, *Humaniora i Sverige: Framväxt, guldålder, kris* (Stockholm: Atlantis, 2008); Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets*

styvbarn: *Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg: Daidalos, 2020).

4. Eleonora Belfiore & Anna Upchurch, *Humanities in the Twenty-First Century: Beyond Utility and Markets* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013); Paul Benneworth, Magnus Gulbrandsen & Ellen Hazekorn, *The Impact and Future of Arts and Humanities Research* (London: Palgrave Macmillan, 2016); Donald L. Drakeman, *Why We Need the Humanities: Life Science, Law and the Common Good* (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016); Claus Emmeche, David Budtz Pedersen & Frederik Stjernfelt, *Mapping Frontier Research in the Humanities* (London: Bloomsbury Academic, 2016); Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2022).

5. David Budtz Pedersen, Jonas Følsgaard Grønvad & Rolf Hvidtfeldt, "Methods for Mapping the Impact of Social Sciences and Humanities: A Literature Review", *Research Evaluation* 29:1 (2020).

6. Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2018); Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2020).

7. Wilhelm Agrell, *Vetenskapen i försvarets tjänst: De nya stridsmedlen, försvarsforskningen och kampen om det svenska försvarets struktur* (Lund: Lund University Press, 1989); Wilhelm Agrell, *Svenska förintelsevapen: Utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970* (Lund: Historiska Media, 2002); Johan Gribbe, *Strid 60: Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget* (Stockholm: Gidlund, 2011); Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe, *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden* (Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2010); Niklas Stenlås, "Rise and Decline of Sweden's Military-Industrial Complex", i Dieter H. Kollmer & Torsten Diedrich (red.), *Militärisch-Industrieller Komplex? Rüstung in Europa und Nordamerika nach dem Zweiten Weltkrieg* (Freiburg: Rohmbach, 2015).

8. Eric Bergelin, *Planeringsforskningens genombrott: Försvarets forskningsanstalt och det globala kalla krigets planeringsexperten* (Uppsala: Uppsala universitet, 2023). Jag har själv bland annat studerat användningen av kulturvetenskapliga och historiska kunskaper samt de flytande gränserna mellan humaniora och samhällsvetenskap: Fredrik Bertilsson, "Från få till folk: Införandet av en empiriskt bestämd människosyn i den svenska civilförsvarsplaneringen", i Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag* (Stockholm: Dialogos förlag, 2021); Fredrik Bertilsson, "The Swedish Defence Research Establishment (FOA) and the Influence of Historical Knowledge on Swedish Civil Resistance Policy", *Scandinavian Journal of History*, 46:4 (2021); Fredrik Bertilsson, "Borderline Humanities: Culture, History, Language and Beliefs in Swedish Defense Research", i Anders Ekström, Thomas Karlsohn & Hampus

Östh Gustafsson (red.), *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge: The Impact and Organization of the Humanities in Sweden 1850–2020* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022).

9. Marie Cronqvist, "Mediekunskaper och propagandaanalyser", i Fredrik Norén & Emil Stjernholm (red.), *Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och PROPAN-projektet 1970–1974* (Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2019). Se även Cronqvists och Peter Bennesveds kapitel i den här antologin.

10. Rolf Torstendahl, "Källkritik, metod och vetenskap", *Historisk tidskrift* 125:2 (2005), s. 209–210.

11. Jonathan Xavier Inda, "Analytics of the Modern: An Introduction", i Jonathan Xavier Inda (red.), *Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality and Life Politics* (Oxford: Blackwell, 2005), s. 8.

12. Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (London: Free Association Books, 1999), s. 30.

13. Carol Lee Bacchi, *Analyzing Policy: What's the Problem Represented to Be?* (Frenchs Forest, N.S.W.: Pearson cop., 2009), s. 26.

14. Wilhelm Agrell, *Vetenskapen i försvarets tjänst: De nya stridsmedlen, försvarsforskningen och kampen om det svenska försvarets struktur* (Lund: Lund University Press, 1989), s. 12.

15. Arne Kaijser & Joar Tiberg, "From Operations Research to Future Studies: The Establishment, Diffusion, and Transformation of the Systems Approach in Sweden, 1945–1980", i Agatha C. Hughes & Thomas P. Hughes (red.), *Systems, Experts, and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000).

16. Roald Gjelsten, "Simulert försvar? Forsvarets forskningsinstitut og Sjøforsvaret: Ulike tilnærminger til forsvarsplanlegging", *Forsvarsstudier*, 3 (2001), s. 115. FFI:s historia undersöks i Olav Njølstad & Olav Wicken, *Kunnskap som våpen: Forsvarets forskningsinstitut 1946–1975* (Oslo: Tano Aschehoug, 1997).

17. Åke Sandberg, *En fråga om metod: Alternativt perspektiv på långsiktplanering och framtidsstudier* (Stockholm: Prisma, 1980).

18. 1969 års försvarsforskningsutredning, *Forskningen inom försvaret: Förslag till ny organisation för FOA, FFA, MPI och viss försvarsmedicinsk forskning*, SOU 1972:8; 1969 års försvarsforskningsutredning, *Forskning för försvarssektorn*, SOU 1970:54.

19. Gunnar Ström, *Humanvetenskaplig forskning för totalförsvaret* (Stockholm: FOA, 1982), s. 20–25.

20. Ebbe Blomgren, *Befolkningen under krig och kris: En beteendevetenskaplig diskussion* (Stockholm: FOA, 1985), s. 67.

21. Stefan Jerkeby & Jan Ch. Karlsson, *Drivkrafter bakom handlingar under ockupation* (Sundbyberg: FOA, 1992).

22. Liselotte Jakobsen & Jan Ch. Karlsson, "Livsformer och riskområdet", i Ann

Enander & Liselotte Jakobsen (red.), *Risk och hot i den svenska vardagen: Allt från Tjernoby till skuren sås* (Stockholm: ÖCB, 1996), s. 27–28.

23. FOA utredde frågan om de säkerhetsproblem som internet och digitala medier gav upphov till i flera rapporter, till exempel: Malin Fylkner, Birgitta Lewerentz, Eva Mittermaier & Anders E. Eriksson, *Svenska röster om informationskrigföring* (Stockholm: FOA, 1999); Eva Mittermaier & Peter Westrin, *Infrastrukturens sårbarhet med avseende på logiska, IT-relaterade hot* (Stockholm: FOA, 1999); Malin Fylkner, Josefin Grennert & Eva Mittermaier, *Internationellt samarbete kring IT-hot* (Stockholm: FOA, 2000); Anders E. Eriksson & Malin Fylkner, *IT-related Threats in the Network Society: Suggestions for a Swedish Proactive Agenda* (Stockholm: FOA, 2000).

24. Hans Furustig, *Psykologiska operationer vid konflikten i Persiska viken 1990–91* (Stockholm: FOA, 1991); Stig Hadenius & Elisabeth Stúr, *Bilden av ett krig. D. 3, Hopp och fruktan: Om prognoser i några svenska medier under Irakkonflikten* (Stockholm: SPF, 1992); Håkan Hvitfelt & Karin Mattsson, *Bilden av ett krig. D. 2, Gulfkriget: Ett mediedrama i två akter* (Stockholm: SPF, 1992); Roland Nordlund (red.), *Bilden av ett krig. D. 1, Svenskar-na, medierna och Gulfkriget* (Stockholm: SPF, 1992).

25. Hans Furustig, *Vilselledning och påverkan genom reflexive control* (Stockholm: FOA, 1994); Hans Furustig, *Informationsvärdering: Källkritik och textkritik* (Sundbyberg: FOA, 1994); Hans Furustig, *Vilselledning mot företag* (Stockholm: FOA, 1995); Hans Furustig & Nils-Emil Lindahl, *Omvärldsanalys: Informationshantering på 20-hundratalet* (Stockholm: FOA, 1995); Nils-Emil Lindahl, *Lågintensitetskonflikter: Breddad hotbild?* (Stockholm: FOA, 1994); Gunnar Sjöstedt, *Operationer mot nationella säkerhetspolitiska militära intressen* (Stockholm: FOA, 1994); Lars Ulfving, *Den stora maskeraden* (Stockholm: FOA, 1994).

26. Se Bacchi 2009, s. 26.

27. Hans Furustig, *Människa och maskin: Ergonomins roll vid systemutveckling* (Stockholm: FOA, 1983).

28. Hans Furustig, *Debatt och försvarsdebatt: Några problemområden* (Stockholm: FOA, 1982); Hans Furustig, *Etik och teknik i informationens värld* (Stockholm: FOA, 1981).

29. Hans Furustig, *Några allmänna principer för textbedömning* (Stockholm: FOA, 1984).

30. Bertil Rolf, *Topics on Vagueness* (Lund: Filosofiska institutionen, Lunds universitet, 1981).

31. Bertil Rolf, *Militär kompetens: Traditioners förnyelse 1500–1940* (Nora: Nya Doxa, 1998).

32. Bertil Rolf, *Argumentationsanalys i fredsdebatten: En modell och dess tillämpning* (Lund: Lunds universitet, 1984); Bertil Rolf, *Debattidén och debattnormer: En teori om debattens natur och dess moral* (Lund: Lunds universitet, 1983); Bertil Rolf, *Kunskapskritik och kunskapsgenetik: Hur kunskapens giltighet beror av dess härstamning* (Stockholm: FOA, 1983).

33. Bertil Rolf & Hans Furustig, *Att bedöma information: Några principer för informa-*

tionsbedömning (Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, 1984).

34. Furustig 1984, s. 33.
35. Furustig 1984, s. 5.
36. Furustig 1984, s. 6, *emfas i original*.
37. Bacchi 2009, s. xi.
38. Furustig 1982, s. 4.
39. Bland de mest välciterade i det sammanhanget är Martha Nussbaum, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton: Princeton University Press, 2010).
40. David Larsson Heidenblad & Johan Östling, "Efterord: Nordisk kunskapshistoria inför 2020-talet", *Kulturstudier*, vol. 2 (2019), s. 199–202; Johan Östling, "En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift* 140:1 (2020), s. 119–121.
41. Azar Gat, *A History of Military Thought: From the Enlightenment to the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2001); Beatrice Heuser, *The Strategy Makers: Thoughts on War and Society from Machiavelli to Clausewitz* (Santa Barbara: Praeger, 2010); Marc Trachtenberg, *History and Strategy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991); Michael Howard, *The Lessons of History* (New Haven: Yale University Press, 1991).
42. Rolf Hedquist har författat ett antal rapporter åt det psykologiska försvaret om retorikens betydelse: Rolf Hedquist, *Att påverka med språk: En översikt av språkliga påverkningsmedel med exemplifiering från Radio Moskvas, Radio Berlin Internationals och Radio Polonias svenskspråkiga sändningar* (Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, 1982); Rolf Hedquist, *Trovärdighet: En förutsättning för förtroende* (Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, 2002).
43. Montgomery McFate, *Military Anthropology: Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Peter Mandler, *Return from the Natives: How Margaret Mead Won the Second World War and Lost the Cold War* (New Haven: Yale University Press, 2013); Dustin M. Wax, *Anthropology at the Dawn of the Cold War: The Influence of Foundations, McCarthyism, and the CIA* (London: Pluto Press, 2008).
44. McFate 2018, s. 8.
45. SFS 1988:853. *Statens författningssamling. Förordning (1988:853) med instruktion för Styrelsen för psykologiskt försvar*, 1988.
46. Rolf & Furustig 1984, s. 5.
47. Göran Leth & Torsten Thurén, *Källkritik för Internet* (Stockholm: SPF, 2000).
48. Furustig 1994, s. 8.
49. Furustig 1994, s. 7.
50. Furustig 1995.
51. Hans Furustig, "Förord", i Lars Ulfving, *Den stora maskeradens* (Stockholm: FOA, 1994b), s. ii.
52. Ett tidigt inlägg i diskussionerna kring betydelsen och utformningen av de in-

satserna finns i Torgny T. Segerstedt, *Inför framtidens demokrati* (Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, 1944).

53. Fredrik Bertilsson, "Source Criticism as a Technology of Government in the Swedish Psychological Defence: The Impact of Humanistic Knowledge on Contemporary Security Policy", *Humanities* 10:1 (2021).

54. Jutta Halder & Olof Sundin, *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information* (London: Routledge, 2022), kap. 6.